

P G O

raktijk ericht nderzoek

Datum: 15-08-2016

Communiceren in de taal van autistische leerlingen

Mirella Konings

Studentnummer: 2159540

Fontys OSO – Master SEN, 2015-2016

1 jarige deeltijdopleiding

(Afstudeerrichting Gedrag, specialisatie Autisme)

Studiebegeleider: Marcel van de Wiel

Werkplekbegeleider: Hanneke Lokin

Inhoud

Samenvatting	4
1 Probleemstelling	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Probleemanalyse	5
2 Theoretisch kader	7
2.1 Communicatie	7
2.2 Communicatie bij autisme	7
2.3 Passend onderwijs	11
2.4 Conclusie	13
3 Onderzoeksstrategie en –methoden	14
3.1 Onderzoeksstrategie	14
3.2 Respondenten	15
3.3 Onderzoeksmethoden	15
3.4 Kwaliteit	16
3.5 Ethische aspecten	17
4 Data-analyse en resultaten	18
4.1 Deelvraag 1: Hoe verloopt de communicatie tussen de leerkracht en leerlingen met autisme?	18
4.2 Deelvraag 2: Welke interventie is bruikbaar voor het passend maken van de communicatie?	21
4.3 Deelvraag 2a: Hoe kan deze interventie worden vormgegeven en uitgevoerd	21
4.4 Deelvraag 3: Wat voor effect heeft deze interventie op de communicatie tussen leerlingen met autisme en de leerkracht?	21
5 Conclusies en discussie	22
5.1 Deelvraag 1	22
5.2 Deelvraag 2	23
5.3 Deelvraag 3	24
5.4 Hoofdvraag: Hoe draagt, het passend maken van communicatie voor de leerling met autisme, bij aan de preventie van miscommunicaties tussen kinderen met autisme en leerkrachten op een basisschool in het regulier onderwijs?	24
5.5 Reflectie	25
5.6 Aanbevelingen	25
6 Nawoord	27
7 Literatuurlijst	28

8 Bijlagen	29
Bijlage 1	30
Bijlage 2	35
Bijlage 3	36
Bijlage 4	37
Bijlage 5	44

Samenvatting|

Dit onderzoek is opgezet naar aanleiding van een complex vraagstuk uit een praktijksituatie. Op een basisschool in Tilburg hadden leerkrachten een gebrek aan kennis over de communicatieve vaardigheden van leerlingen met autisme, waardoor de interactie tussen de leerkracht en de leerling met autisme soms niet soepel verliep. Er was behoefte aan een oplossing voor dit probleem, zodat de communicatie beter kon verlopen tussen de betrokkenen.

Dit onderzoek is een onderdeel van de opleiding: Master SEN, van Fontys OSO. Dit onderzoek zal dienen als afstudeeropdracht van de eenjarige deeltijdopleiding, uit het jaar 2015/2016.

Het doel van dit onderzoek is om leerkrachten meer inzicht te geven in de communicatieve vaardigheden van leerlingen met autisme en uiteindelijk de communicatie tussen deze twee partijen verbeteren. Hiervoor is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: *Hoe draagt, het passend maken van communicatie voor de leerling met autisme, bij aan de preventie van miscommunicaties tussen kinderen met autisme en leerkrachten op een basisschool in het regulier onderwijs?* De onderzoeksvraag nodigt uit om handvatten te ontwerpen voor het voorkomen van miscommunicaties tussen kinderen met autisme en leerkrachten.

Het is een kwalitatief ontwerponderzoek, waarbij op basis van de resultaten een interventie is ontworpen. In dit onderzoek is gebruik gemaakt van onderzoeksmethoden zoals een interview, observaties en een enquête. De respondenten die deel hebben genomen aan dit onderzoek zijn twee leerkrachten, van groep vijf en groep zeven. Zij maakten deel uit van de observaties en van het interview. Bij een groep van zes leerlingen is een enquête afgenomen.

De verwachting voor dit onderzoek is dat het ontwerp van de interventie zal bijdragen aan het verbeteren van de communicatie tussen leerkrachten en leerlingen met autisme.

Om een antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag is eerst een nulmeting gedaan in de vorm van een interview met twee respondenten op de betreffende school, observaties in de klas bij deze respondenten, en is er een enquête gehouden onder autistische leerlingen uit de klas van deze respondenten.

Uit deze eerste uitvoeringsronde is gebleken dat de communicatie tussen leerkrachten en leerlingen met autisme op verschillende punten verbeterd kon worden.

Naar aanleiding hiervan is een 'tool' ontworpen voor het passend maken van de communicatie, namelijk een instructiekaart die tips bevat voor het communiceren met kinderen met autisme. Na de introductie van deze kaart bij de respondenten, is een tweede observatieronde gedaan.

Geconcludeerd kan worden dat gebruik van deze instructiekaart leerkrachten meer inzicht hebben gegeven in communicatievaardigheden met betrekking tot autisme. Door verbeterde communicatie konden miscommunicaties vermeden worden.

1 | Probleemstelling

1.1 | Aanleiding

Dit onderzoek wordt uitgevoerd naar aanleiding van een afstudeeropdracht voor de Master SEN, een opleiding van Fontys OSO.

Tijdens mijn vorige opleiding, Pedagogiek, heb ik voor het eerst mogen werken met kinderen met autisme. Voorheen had ik een verkeerd beeld van autisme en zag bij het horen van deze stoornis alleen de klassieke autist voor me. Maar na vorig jaar heb ik mijn beeld volledig bij kunnen stellen en hebben kinderen met autisme zelfs een beetje mijn hart gestolen. Ik vind deze kinderen interessant omdat elke stoornis in het autistisch spectrum uniek is, wat het tegelijkertijd ook erg lastig maakt om een passende begeleiding te vinden. Dat is precies waarom ik zo veel mogelijk kennis over deze stoornis wil vergaren, zodat ik de kinderen sneller mijn hulp aan kan bieden. Daarom heb ik dus ook binnen de opleiding Master SEN, gekozen voor de richting 'gedrag' met als specialisatie autisme.

Ik loop momenteel stage op een reguliere basisschool in de Reeshof, te Tilburg. Hier ben ik werkzaam als pedagoog en begeleid ik vooral kinderen met sociaal-emotionele problemen of gedragsproblemen. Ik werk ambulant, wat inhoudt dat ik kinderen voornamelijk individueel, buiten de klas hulp bied. Ik ben inmiddels al anderhalf jaar werkzaam als stagiaire op deze school, daar ik ook mijn afstudeerstage van Pedagogiek hier gelopen heb.

Aan mijn stagebegeleider is de vraag gesteld op welk gebied de school verbetering nodig heeft ten aanzien van autisme. Zij gaf daarbij aan dat er leerkrachten zijn die moeite hebben met het communiceren met leerlingen met autisme. Daarom is besloten om dit vraagstuk nader te bekijken en uit te werken.

1.2 | Probleemanalyse

Op dit moment werk ik ook met enkele leerlingen met een stoornis in het autistisch spectrum. Door het volgen van de modules Autisme heb ik steeds meer kennis over deze stoornis vergaard. Toch ontstaan er voor mij in de praktijk nog wat vragen die ik graag zou willen onderzoeken.

In de klas blijven soms problemen ontstaan in het gedrag van autistische kinderen. Leerkrachten de sociale wereld van deze kinderen niet begrijpen. Er kan sprake zijn van handelingsverlegenheid van leerkrachten. In het reguliere onderwijs kwam autisme namelijk erg weinig voor, maar met de komst van passend onderwijs steeds vaker. Veel leerkrachten hebben hierdoor nog weinig ervaring met autisme.

Om kinderen met autisme beter te kunnen begrijpen, is het belangrijk dat leerkrachten weten hoe het komt dat deze kinderen soms ander gedrag laten zien. Als er meer zicht is op de achtergronden van dit gedrag, zullen leerkrachten ook sneller kunnen handelen naar het gedrag. Met dit onderzoek wil ik mij met name richten op de communicatieve ontwikkeling van leerlingen met autisme en dan met name de andere denkwijze die zij hanteren. Door literatuur over dit onderwerp te verzamelen hoop ik daarna leerkrachten handvaten te kunnen geven voor hoe zij om kunnen gaan met de communicatie met leerlingen met autisme. Zoals de geesteswetenschappelijke stroming zegt; wil ik dat de leerkrachten de leerlingen van

binnenuit leren begrijpen (Miedema, 2007). Ik geef de leerkrachten dus een kijkje in de wereld van autisme.

Ik heb de HBO Kennisbank geraadpleegd voor eerder onderzoek. Hier zijn enkele onderzoeken te vinden die gerelateerd zijn aan de communicatievaardigheden bij autisme. Echter, zijn deze onderzoeken vooral gericht op instellingen en woongroepen en niet op regulier basisonderwijs. Verder zijn er naast de HBO Kennisbank ook weinig onderzoeken te vinden gerelateerd aan dit onderwerp. Wel zijn er verschillende boeken geschreven over het onderwerp. Er is dus wel genoeg informatie over te vinden.

In het boek 'Leerlingen met autisme in de klas' (Baltussen, Clijsen, & Leenders, 2003) is te lezen hoe belangrijk communicatie is met kinderen met autisme. Volgens Baltussen et al. (2003) laten kinderen met autisme goed merken wanneer zij moeite hebben met de communicatie in de klas. Gevolgen die worden genoemd zijn bijvoorbeeld dat zij hun gedrag moeilijk kunnen aanpassen en stereotiep gedrag laten zien, zoals bijvoorbeeld te ver doorgaan met ongewenste gedragingen. Ook komt naar voren dat zij problemen kunnen hebben bij het besturen van eigen gedrag bij veranderingen (Baltussen, et al., 2003).

1.2.1 | Probleemstelling

Leerkrachten hebben aangegeven kinderen met autisme soms niet helemaal te begrijpen. Dat komt doordat leerlingen met autisme de wereld een stukje anders zien. Leerkrachten benaderen kinderen met autisme vaak hetzelfde als alle andere kinderen in de klas maar door verschillen in denkwijzen van deze kinderen is dit niet altijd de juiste benadering. Daarom ontstaan er soms miscommunicaties of zelfs problemen tussen het autistische kind en de leerkracht. Dit zorgt voor vervelende situaties, zoals in mijn huidige praktijksituatie het geval is.

Met de komst van passend onderwijs blijven steeds meer leerlingen met autisme in het reguliere onderwijs (van Berckelaer-Onnes, 2012). Dat betekent ook dat er meer gevraagd wordt, bijvoorbeeld kennis en vaardigheden, van leerkrachten op dit gebied. Binnen mijn praktijksituatie is er vraag naar meer kennis over autisme. Leerkrachten in mijn praktijksituatie gaven tijdens persoonlijke gesprekken aan dat zij soms niet weten hoe te handelen. Met name de communicatie met deze leerlingen loopt fout. De specifieke probleemstelling die hier uit volgt is:

Leerkrachten hebben een gebrek aan kennis over de communicatieve vaardigheden van leerlingen met autisme, waardoor de interactie tussen de leerkracht en de leerling met autisme soms niet soepel verloopt.

Wat het volgende doel oplevert:

Leerkrachten meer inzicht geven in de communicatieve vaardigheden van leerlingen met autisme en uiteindelijk de communicatie tussen deze twee partijen verbeteren.

2 | Theoretisch kader

In dit hoofdstuk zullen verschillende theoretische perspectieven worden belicht. Er zal worden beschreven op welke wijze leerlingen met autisme verbale communicatie interpreteren. Daarnaast zal ook worden beschreven welke behoefte leerlingen met autisme hebben met betrekking tot communicatie. Ook zal de huidige onderwijssituatie worden beschreven, vanuit het maatschappelijk perspectief.

2.1 | Communicatie

‘Communicatie is een proces waarin informatie tussen twee partijen wordt uitgewisseld, waarbij het van belang is dat de communicerende partijen informatie kunnen ontvangen en verwerken. Juist het ontvangen en verwerken van informatie levert voor kinderen met autisme moeilijkheden op,’ (Baltussen et al., 2003, p. 61).

Dit citaat laat zien dat communicatie van twee kanten moet ontvangen en verwerkt kunnen worden en dat dit voor kinderen met autisme juist moeilijkheden oplevert. Uit de praktijksituatie blijkt dat niet alleen leerkrachten moeite hebben met het begrijpen van de leerlingen maar dat ook de leerlingen soms de leerkrachten niet begrijpen. Het is een wisselwerking, waarvan dit waarschijnlijk de oorzaak is.

Peeters (1996) noemt de volgende communicatieve functies:

1. *‘Vragen om iets*
2. *Aandacht vragen*
3. *Weigeren*
4. *Opmerkingen maken om aandacht te delen*
5. *Inlichtingen geven*
6. *Inlichtingen vragen*
7. *Emoties uitdrukken’*, (in: Delfos, 2011, p. 245).

Deze communicatieve functies zijn lang niet altijd vanzelfsprekend voor leerlingen met autisme

2.2 | Communicatie bij autisme

Autisme is een pervasieve ontwikkelingsstoornis die zich uit op alle aspecten van de ontwikkeling. Ook taal en communicatie is een aspect van de ontwikkeling dat bij autisme anders verloopt, voornamelijk de betekenisverlening (Clerq, 2005).

Omdat iemand met autisme vaak dingen anders bekijkt, zij zien bijvoorbeeld vaak alleen details, verloopt hun betekenisverlening anders.

Bogdashina (2008) beschrijft de definitie van de NAS (National Autistic Society)

‘Autisme is een handicap die de manier beïnvloedt waarop een kind met de mensen om zich heen communiceert en relaties aangaat. Hoewel het een aandoening is met een redelijke mate van hevigheid, zijn autistische personen getroffen door een triade van beperkingen in:

- *Sociale interactie*
- *Sociale communicatie*

- *Verbeelding' (p. 24)*

Autisme zou ik niet beschrijven als handicap of aandoening, maar met de triade van beperkingen ben ik het wel eens. Door deze beperkingen is communiceren voor kinderen of mensen met autisme erg lastig. Zij hanteren hun eigen waarheid en daarom is het ook voor andere mensen lastig om hen soms te begrijpen.

De Clerq (2005) belicht de moeilijkheden van onze taal. De taal die voor ons heel erg normaal en vanzelfsprekend is, is voor een persoon met autisme erg verwarrend. Bijvoorbeeld beeldspraak, iets wat je niet letterlijk mag nemen, maar waarbij je wel een verbeelding moet maken in je hoofd. Ook het weglaten van tijd en plaats is voor iemand met autisme niet te begrijpen, omdat deze de taal letterlijk neemt. Als men dus iets vraagt, zal de vraag specifiek en concreet gemaakt moeten worden. We maken ook gebruik van verdoken communicatie. Dat betekent dat we met de situatie, de gebaren en de mimiek van de spreker en de voorafgaande ervaringen de woorden kunnen plaatsen, zonder dat deze duidelijk hoeven te zijn. Ook semantiek, de betekenisverlening van taal, is iets waar personen met autisme problemen mee hebben. In onze taal wordt voortdurend gegeneraliseerd. Als kinderen het woord 'stoel' aangeleerd krijgen naar aanleiding van een waarneming, is in korte tijd alles waar je op kunt zitten een stoel. Bij kinderen met autisme is die ene stoel een stoel, maar de rest kan dan geen stoel meer zijn. Ze hebben gebrek aan veralgemening. Ook gaat etiketteren moeiteloos. Zodra iets een etiket krijgt, wordt daar automatisch een begrip aan verbonden. Kinderen met autisme moeten leren om zo'n etiket te plakken en daarnaast moeten ze ook het juiste begrip erbij leren. Dat gaat niet vanzelf. Concepten in gevoelens en sociale relaties zijn in onze taal verweven. Denk bijvoorbeeld aan normen en waarden. Respect hebben, beleefd zijn, het is allemaal erg abstract geformuleerd. Voor iemand met autisme, is dit veel te vaag. Ons taalgebruik is soms erg creatief. Polysemie is een vorm van taalcreativiteit wat voor een persoon met autisme heel moeilijk is. Ze begrijpen bijvoorbeeld de volgende verwijzing niet: een beer van een man. Daarnaast zijn we ook creatief met intonatie. Door de nadruk te leggen op een bepaald woord in de zin kan de gehele betekenis veranderen (Clerq, 2005).

Wing (1993) beschrijft ook specifieke autistische kenmerken met betrekking tot communicatie, zoals echolalie, het herhalen van zinnen als een papegaai. Het omkeren van pronomen, wat betekent dat autisten moeite hebben met voornaamwoorden en aanwijzende woorden etc. Ook nemen zij taal extreem letterlijk en hebben ze een metaforisch taalgebruik, wat wil zeggen dat meningen soms afwijken van hun definities. Ook neologismen is typisch bij autisme, het maken van nieuwe woorden. Zij vragen vaak bevestiging door herhaling en hebben vaak een repeterende vraagstelling, ze stellen dezelfde vraag om een voorspelbare reactie te behouden. Het gebruik van overdreven formeel taalgebruik is ook typerend evenals een monotone vlakke stem, eigenaardige intonatie, ritme en accent (Wing, 1993).

Er zijn erg veel verschillende manieren waarop communicatie uitgewisseld kan worden. Het belangrijkste van deze uitwisseling is dat de ontvanger de boodschap goed begrijpt. Een normaal communicatieproces vraagt inzicht en vaardigheden die voor ons als vanzelfsprekend worden gezien. Kinderen met autisme ervaren die proces totaal anders. Dit wordt uitgelegd aan de hand van de volgende te onderscheiden factoren: Expressieve en Receptieve communicatie (Baltussen et al., 2003).

Expressieve communicatie

Bij kinderen met autisme is het vooral het sociale aspect wat er voor zorgt dat het communicatieproces anders verloopt. Naast de sociale regels, spelen ook intuïtie en gevoeligheid voor non-verbale uitingen hierbij een grote rol. Het uiten van communicatie kan dus door kinderen met autisme heel anders worden geïnterpreteerd (Baltussen et al., 2003).

Receptieve communicatie

Deze vorm van communicatie gaat vooral om het begrijpen. Deze fase van het communicatieproces komt na het sturen en ontvangen van de boodschap. Een autist vindt het lastig om de rol van luisteraar in te nemen. Ze zijn zich niet altijd bewust van het feit dat er communicatie gaande is. Daarnaast nemen ze alles letterlijk op, dus abstract taalgebruik wordt niet begrepen. Door informatieverwerkingsproblemen verloopt een communicatieproces vaak ook te snel, waardoor delen van de communicatie niet worden opgepakt. Ook wordt de samenhang vaak niet aangevoeld of begrepen (Baltussen et al., 2003).

Er zijn een aantal knelpunten die meespelen bij het overbrengen van een boodschap tussen een kind met autisme en de ontvanger of andersom. Zij kunnen moeite hebben met beurtname, wat betekent dat de wisselende rollen van de zender en ontvanger voor verwarring kunnen zorgen, evenals de verwachtingen van de ander. Als leerkracht is het lastig in te schatten of een leerling je heeft begrepen, omdat het niet echt feedback weet te geven (Baltussen et al., 2003).

Baltussen et al., (2003) noemt twaalf tips voor leerkrachten in de klas ter verbetering van de communicatie:

1 Gedrag observeren

Om te weten hoe een kind met autisme communiceert is het belangrijk om het gedrag te observeren. Door goed te observeren kan inzicht worden verkregen in de communicatieve vaardigheden die het kind bezit (Baltussen et al., 2003).

2 Situaties en opdrachten visualiseren

Het visualiseren van situaties en opdrachten kan goed bijdragen aan het ondersteunen van de communicatie. Bijvoorbeeld het gebruik van een dagrooster, afbeeldingen en pictogrammen (Baltussen et al., 2003).

3 Communicatie stimuleren en uitlokken

Het spontane gebruik van communicatie is voor kinderen met autisme moeilijk. Daarom is het goed om de het kind te prikkelen wat betreft communicatie (Baltussen et al., 2003).

4 Echolalie

Kinderen met autisme herhalen erg vaak de woorden of zinnen van iemand anders. Dit kan een leerkracht gebruiken om de juiste spraak en intonatie uit te lokken (Baltussen et al., 2003).

5 Controleren of de boodschap is begrepen

Het begrijpen van instructies of opmerkingen is vaak moeilijk voor autisten. Zij gaan vaak op in de menigte doordat ze observeren wat andere kinderen doen en dat gedrag dan kopiëren.

Het is dus erg belangrijk om te controleren of de boodschap begrepen is, zodat de leerkracht zeker weet dat de leerling het begrijpt (Baltussen et al., 2003).

6 Concreet en duidelijk spreken

Er zijn 4 dingen waar een leerkracht rekening mee moet houden tijdens het overbrengen van informatie:

1. Langzaam spreken
2. Informatie doseren, niet te veel in één keer vertellen
3. Beknopte informatie
4. Voldoende tijd geven om te reageren (Baltussen et al., 2003).

7 Duidelijke vragen stellen/opdrachten geven

Voor de verbetering van de communicatie is het goed om precies te bespreken wat de verwachtingen zijn van de leerling, waarbij dus de communicatie letterlijk gemaakt wordt (Baltussen et al., 2003).

8 Figuurlijk taalgebruik en lichaamstaal vermijden

Het is belangrijk dat een leerkracht de betekenis van figuurlijk taalgebruik aanleert, omdat een leerling er uiteindelijk toch mee zal worden geconfronteerd. Echter, is het belangrijk dat de leerkracht zelf het figuurlijk taalgebruik en de lichaamstaal zo veel mogelijk vermijdt, zeker bij ongewenst gedrag (Baltussen et al., 2003).

9 Beknopte uitleg geven

Ook voor de uitleg geldt, dat het duidelijk en gestructureerd moet zijn, zonder overbodige informatie (Baltussen et al., 2003).

10 'Regels' van communicatie aanleren

Alleen uitleg over deze regels is niet voldoende. Het is belangrijk om de regels in de praktijk toe te lichten. Ook hierbij geldt dat visueel maken goed helpt (Baltussen et al., 2003).

11 Blijf het communiceren ondersteunen

Ook na het aanleren van communicatieve vaardigheden is het belangrijk om de communicatie te blijven ondersteunen. Ook al is het misschien aangeleerd, het zal moeilijk blijven voor deze leerling (Baltussen et al., 2003).

12 Situaties voorbespreken

Het is belangrijk om als leerkracht bedreigende situaties voor een kind te voorkomen. Dit kan gedaan worden door de kinderen voor te bereiden op zulke situaties (Baltussen et al., 2003).

Deze tips zijn erg gericht op duidelijkheid en structuur. Ze zijn zowel gericht op de communicatie van de leerkracht, als op handelingen die de leerkracht kan verrichten, bijvoorbeeld het observeren en het visualiseren van opdrachten. De tips dragen naar mijn mening bij aan de communicatieve ontwikkeling van leerlingen met autisme, want deze sluiten aan bij de literatuur die eerder belicht is.

Van Berckelaer-Onnes (2012) geeft de volgende tips wat betreft het aanpassen van de taal aan leerlingen met autisme:

- Gebruik korte en heldere zinnen
- Concreet taalgebruik
- Beeldspraak vermijden, evenals ironie of sarcasme
- Geef leerling verwerkingstijd
- Check of de informatie begrepen is
- Bij klassikale instructie, extra aandacht richten op leerling met autisme
- Visualiseren

De tips van Berckelaer-Onnes komen overeen met de tips van Baltussen et al. Ook deze zijn weer gericht op duidelijkheid. Vooral het taalgebruik komt bij beide sterk naar voren evenals het controleren van de overgebrachte boodschap.

2.3 | Passend onderwijs

Sinds 2014 is de wet op Passend Onderwijs van kracht. In deze wet is de zorgplicht vastgelegd. Dit houdt in dat ieder schoolbestuur een passend onderwijszorgarrangement moet aan bieden aan elke leerling die ingeschreven staat. En als de school geen passend aanbod kan bieden, is het de verantwoordelijkheid van de school om elders, binnen het samenwerkingsverband een geschikte en passende plek te vinden voor de leerling (van Berckelaer-Onnes, 2012).

Om kinderen met autisme in het reguliere onderwijs te houden zijn een aantal veranderingen nodig. De zorgplicht is een van die mooie veranderingen. Echter vraagt het huidige onderwijs veelal om zelfsturing en eigen initiatief, iets waar kinderen met autisme juist zwak in zijn. De voorwaarden die van Berckelaer-Onnes (2012) in haar boek noemt, waaraan een autismevriendelijke school zou moeten voldoen worden hieronder op vier niveaus beschreven:

Schoolniveau

- Het bieden van ontwikkelingskansen
- Schoolbrede aanpak
- Bijscholing van leerkrachten

Leerkrachtniveau

- Omgaan met diversiteit in de klas
- Verdieping in problematieken
- Kennis over autisme
- Pedagogische relatie met leerling en ouders

Ouderniveau

- Vertrouwensrelatie met school, voornamelijk met leerkracht

Leerlingniveau

- Gevoel van veiligheid
- Psycho-educatie voor de klas
- Vertrouwenspersoon (van Berckelaer-Onnes, 2012).

Ik ben van mening dat wanneer een school een passende aanpak wil bieden voor kinderen met autisme, dat zij hier in ieder opzicht rekening mee moet houden. Dus niet alleen in de

klas, maar zoals Berckelaer-Onnes beschrijft, op elk niveau. Alleen als dit schoolbreed aangepakt wordt, zal dit werken. De hele school moet erachter staan. Pas dan zullen kinderen en hun ouders vertrouwen krijgen in de de school.

2.4 | Conclusie

Op basis van de informatie die ik verkregen heb vanuit gesprekken met collega's en de intern begeleider en op basis van de theoretische perspectieven ben ik tot de volgende (voorlopige) onderzoeksvraag gekomen:

Hoe draagt, het passend maken van communicatie voor de leerling met autisme, bij aan de preventie van miscommunicaties tussen kinderen met autisme en leerkrachten op een basisschool in het regulier onderwijs?

Deze onderzoeksvraag is gebaseerd op de tips van Baltussen et al., (2003) en Berckelaer-Onnes (2012).

Deelvragen

1. *Hoe verloopt de communicatie tussen de leerkracht en leerlingen met autisme?*
2. *Welke interventie is bruikbaar voor het passend maken van de communicatie?*
  - a. *Hoe kan deze interventie worden vormgegeven en uitgevoerd?*
3. *Wat voor effect heeft deze interventie op de communicatie tussen leerlingen met autisme en de leerkracht?*

3 | Onderzoeksstrategie en –methoden

3.1 | Onderzoeksstrategie

Het onderzoek zal kwalitatief zijn, want het doel is om inzicht te krijgen (en uiteindelijk te verbeteren) in de interactie tussen leerlingen met autisme en de leerkracht. Om dit doel te bereiken moet eerst onderzocht worden hoe de situatie nu is en moet daarna iets ontworpen worden om de situatie te verbeteren. De strategie die daarom gehanteerd wordt in dit onderzoek is ontwerponderzoek.

De Lange, Schuman & Montesano Montessori (2011) hebben de definitie van Plomp en Nieveen (2007, p. 13) vertaald:

‘De systematische studie van het ontwerp, de ontwikkeling en de evaluatie van onderwijskundige interventies als oplossingen voor complexe problemen in de onderwijspraktijk, die zich tevens ten doel stelt om onze kennis over de kenmerken van die interventies en de processen waarbinnen deze ontworpen en ontwikkeld te worden, vergroten.’

In figuur 1 is de cyclus te zien die tijdens het ontwerponderzoek wordt doorlopen. Er is een praktijkprobleem en naar aanleiding daarvan wordt er dieper ingegaan op alle aspecten van dit probleem. In dit onderzoek zijn dat de stappen van de probleemanalyse, het theoretisch kader en de uitvoering. Daarna wordt er een ontwerp gemaakt wat uiteindelijk een product oplevert. Dit product wordt in de praktijk uitprobeerd en uiteindelijk geëvalueerd.

Het doel is om een nieuw ontwerp met betrekking tot een bepaald onderwerp uit te proberen, te toetsen en te evalueren. Het is een vorm van interventieonderzoek en participatief praktijkonderzoek. Dit houdt in dat er een interventie ontwikkeld wordt om binnen het onderzoek een probleem op te lossen. Hierbij worden respondenten uit de praktijksituatie betrokken. Het ontwerponderzoek richt zich op een samenhangend geheel en wordt daarom holistisch genoemd (de Lange et al., 2011).

Het doel van dit onderzoek is om leerkrachten meer inzicht te geven in de communicatieve vaardigheden van leerlingen met autisme en om uiteindelijk de communicatie tussen deze twee partijen te verbeteren. Een ontwerponderzoek is geschikt omdat het een product oplevert wat bijdraagt aan de verbetering van de beroepspraktijk. Daarnaast spelen de betrokkenen in elke fase van het onderzoek een grote rol.

Figuur 1

3.2 | Respondenten

De respondenten die zullen deelnemen aan het onderzoek zijn leerkrachten. Er is gekozen voor de leerkrachten waarbij in de klas de communicatieproblemen het meest aanwezig zijn. Dit is besproken met de intern begeleider en naar aanleiding daarvan is een selectie gemaakt van mogelijke respondenten. De leerkrachten zijn benaderd via een mail met daarin een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek. Uiteindelijk zijn twee leerkrachten akkoord gegaan met de deelname aan het onderzoek. Dit betreft twee leerkrachten van groep 5 en 7. Respondent 1 is een man van 63 jaar en is tien jaar werkzaam op de betreffende school. Hij heeft vier leerlingen met autisme in groep 5. Respondent 2 een man van 55 jaar en is ongeveer vijftien jaar werkzaam op de betreffende school. Hij heeft twee leerlingen met autisme in groep 7.

Er is ook een selectief groepje leerlingen dat mee zal werken aan het onderzoek als respondenten. Dit zal gaan om zes leerlingen tussen de 9 en de 11 jaar, allen gediagnosticeerd met autisme.

3.3 | Onderzoeksmethoden

Er wordt gekozen voor drie specifieke onderzoeksmethoden, te weten: interview, observatie en enquête. Om deelvraag 1 en 3 te beantwoorden zullen de respondenten worden, geïnterviewd, geobserveerd en zal er een enquête afgenomen worden.

3.3.1 | Interview

Allereerst zullen de twee respondenten geïnterviewd worden. Het doel van het interview zal gericht zijn op het vergaren van informatie over de ervaringen en de kennis van leerkrachten. De vragen zullen worden gebaseerd op de theorie, beschreven in hoofdstuk twee en op de uitkomsten van de eerste observatieronde. Er zullen vragen gesteld worden die gaan over de kennis van de communicatieve ontwikkeling van kinderen met autisme, beschreven door De Clerq (2005) en door Wing (1993). Daarnaast wordt ook weer ingegaan op de tips van Baltussen et al., (2003) en Berckelaer-Onnes (2012). De vragen zijn gericht op de theoretische kennis van de leerkrachten, evenals de praktijk.

De vragen zullen open geformuleerd worden, en de gegevens worden kwalitatief verwerkt. Het interview zal half gestandaardiseerd worden, wat inhoudt dat er open en gesloten vragen zijn en er is ruimte om door te vragen (Heerink, Pinkster, & Bratti-van der Werf, 2012).

De interviews zullen worden opgenomen met een voicerecorder, mits de respondenten hier bezwaar op hebben.

3.3.2 | Observatie

Observatie is een belangrijk en zeer bruikbaar instrument om tot kennis en inzichten te komen.

Er zal gebruik worden gemaakt van een directe, systematische en gestructureerde observatie. Direct wil zeggen dat er naar het gedrag gekeken wordt. Systematisch en gestructureerd wil zeggen dat van tevoren vast ligt naar welk gedrag er gekeken wordt, op welk tijdstip etc. (de Lange et al., 2011).

Op basis van de theorie wordt een observatieschema gemaakt (zie bijlage 1). De elementen waar op gelet zal worden komen voort uit de tips die werden gegeven door Baltussen et al., (2003) en Berckelaer-Onnes (2012). Er is een selectie gemaakt uit de tips die relevant zijn voor het onderzoek. Dit schema is opgesteld samen met de intern begeleider, die de situatie van beide leerkrachten erg goed kent. Om het schema op te stellen is gekeken naar de

voorbeelden die staan in *'Praktijkgericht onderzoek voor reflexieve professionals'* op pagina 155 en 157 (de Lange et al., 2011).

Er zal bij beide respondenten, twee keer worden geobserveerd. Een keer aan het begin van de uitvoeringsfase als nulmeting en een keer aan het einde van deze fase, als evaluatie. Er zal specifiek worden geobserveerd bij een instructie-moment omdat dit moment relevant is voor het onderzoek. Hierbij brengt de leerkracht namelijk informatie over op de leerling die erg belangrijk is om te begrijpen.

3.3.3/ Enquête

De enquête wordt, zoals eerder genoemd, afgenomen bij een selectief groepje leerlingen uit de klassen van de respondenten. De enquête zal worden gebaseerd op de informatie die wordt gebruikt in de observatieschema's. De vragen van de enquête worden uiteraard aangepast aan het taalgebruik van de respondenten.

3.3.4/ Deelvragen

De eerste observatieronde, het interview en de enquête zullen gebruikt worden bij het beantwoorden van deelvraag 1 (*Hoe verloopt de communicatie tussen de leerkracht en leerlingen met autisme?*). Er zal gekeken worden naar de interactie tussen de leerkracht en de leerling met autisme en dan met name hoe de communicatie van de leerkracht overkomt op de leerling met autisme. Hiervoor worden de uitkomsten van de drie onderzoeksmethoden samengevat.

Deelvraag 2 en 2a (*Welke interventie is bruikbaar voor het passend maken van de communicatie?, Hoe kan deze interventie worden vormgegeven en uitgevoerd?*) zullen samen met de theorieën beschreven in hoofdstuk twee en informatie uit de eerste observatie ronde, het interview en de enquête kunnen worden beantwoord. Op basis van deze resultaten zal ook beschreven kunnen worden hoe de interventie kan worden vormgegeven en uitgevoerd.

De tweede observatieronde wordt gebruikt om deelvraag 3 te beantwoorden (*Wat voor effect heeft deze interventie op de communicatie tussen leerlingen met autisme en de leerkracht?*). Hierbij wordt gekeken welk resultaat het gebruik van de interventie heeft opgeleverd.

3.4| Kwaliteit

3.4.1/ Triangulatie

'Als in één onderzoek verschillende dataverzamelingmethoden zinvol worden gecombineerd, dan is er sprake van een multimethode- of een methodische triangulatie-aanpak. De term 'triangulatie' (het driehoeken of driehoeksmeting) is afkomstig uit de landmeetkunde.' (Baarda & Bakker, 2005, p. 187-188).

Er is sprake van methode-triangulatie in dit onderzoek. De observaties, de interviews en de enquête zullen allen aan hetzelfde onderwerp gerelateerd zijn, namelijk: hoe op dit moment de communicatie verloopt tussen de leerkracht en de leerlingen met autisme. Daarnaast is er ook sprake van bronnen-triangulatie, omdat de methoden zullen worden uitgevoerd door drie verschillende bronnen. De observaties worden gedaan door de onderzoeker (ikzelf), de interviews worden afgenomen bij leerkrachten en de enquête wordt afgenomen bij leerlingen.

3.4.2| Validiteit en betrouwbaarheid

‘De validiteit van een onderzoeksinstrument verwijst naar de mate waarin het instrument werkelijk meet wat de onderzoeker zegt of denkt te meten’, (de Lange et al., 2011, p. 61). De validiteit wordt gewaarborgd door de onderzoeksinstrumenten zo te ontwerpen en te formuleren dat deze volledig zullen voldoen aan de eisen van het onderzoek. Daarbij is het belangrijk dat de instrumenten en uitkomsten volledig gerelateerd zijn aan het doel, de onderzoeksvraag en de deelvragen van het onderzoek. De keuzes die gemaakt zijn in dit hoofdstuk met betrekking tot de onderzoeksstrategie en de onderzoeksmethoden zijn gemaakt op basis van de informatie uit de voorgaande hoofdstukken, met name hoofdstuk 2. De observaties, het interview en de enquêtes zullen gericht zijn op de deelvragen waardoor uiteindelijk ook de hoofdvraag zal kunnen worden beantwoord.

Er wordt gemeten hoe de communicatie momenteel verloopt en hoe de communicatie zal verlopen na de interventie. Dit wordt gemeten met behulp van een interview, een observatie en een enquête, die volledig gericht zullen zijn op dit onderwerp.

Daarnaast, zal bij in de uitvoeringsfase worden stilgestaan bij de betrouwbaarheid van het onderzoek. Om de betrouwbaarheid te waarborgen worden er meerdere methoden gebruikt om de deelvragen te beantwoorden. De observatiemethode wordt herhaalt, voor een zo betrouwbaar mogelijk resultaat. De resultaten van de uitvoeringsfase zullen naast elkaar worden gelegd en met elkaar worden vergeleken, zodat de meting gelijkwaardig kan worden genoemd.

Subjectiviteit en interpretatie zal zoveel mogelijk worden beperkt, of transparant gemaakt worden.

3.5| Ethische aspecten

Dit onderzoek zal gericht worden op een onderwerp dat relevant voor de beroepspraktijk en wat een concreet resultaat op kan leveren. Ik respecteer de privacy van de betrokkenen van het onderzoek door geen namen te noemen. Ik vraag de respondenten of ik het interview mag opnemen, en vertel daarbij dat ik erop toe zie, dat de opnamen uitsluitend voor onderzoeksdoeleinden zullen worden gebruikt. Ook vraag ik toestemming aan de ouders van de leerlingen die meedoen aan de enquête, omdat ik het belangrijk vind dat zij achter het onderzoek staan. Daarnaast zal ik er zorgvuldig op toezien dat alle verzamelde data alleen voor onderzoeksdoeleinden zal worden gebruikt.

4 | Data-analyse en resultaten

Voor het analyseren van de data is gebruik gemaakt van de inductieve benadering. Bij het werken volgens deze benadering begint de onderzoeker niet bij de theorie, maar bij de waarnemingen. Er is zoveel mogelijk informatie verzameld over het onderwerp op verschillende manieren: interview, observatie en enquête.

Er zijn twee observatieronden geweest, een als nulmeting en een als evaluatie, aan het einde van de uitvoerende fase. Tijdens de eerste observatieronde zijn ook de interviews en de enquête afgenomen. Na deze fase is een instructiekaart ontworpen, naar aanleiding van de verzamelde resultaten. Daarna is nog een keer geobserveerd.

4.1 | Deelvraag 1: Hoe verloopt de communicatie tussen de leerkracht en leerlingen met autisme?

De eerste ronde van de uitvoerende fase stond in het teken van deelvraag 1. De uitkomsten van het interview, de observaties en de enquête vallen onder deze vraag.

Interview

Allereerst zijn beide respondenten geïnterviewd. De intentie van deze interviews was om erachter te komen hoe de leerkrachten op dit moment de begeleiding van leerlingen met autisme vormgaven, met betrekking tot de communicatie.

Voor de kwalitatieve analyse is gekozen om te coderen. Bij coderen zijn er drie stadia: open coderen, axiaal coderen en selectief coderen. Bij open coderen worden de belangrijkste begrippen uit het interview gehaald. Daarna worden tijdens het tweede stadium deze begrippen gecategoriseerd in een codeboom, het axiaal coderen. En bij het selectief coderen wordt op zoek gegaan naar de kerncategorieën, die relevant zijn voor het onderzoek (de Lange, et al., 2011). Voor het eerste stadium is gekozen voor het gebruik van een transcript. Het axiaal coderen is uitgewerkt in een codeboom en het selectief coderen heeft geleid tot een schema.

De kwalitatieve analyse is opgenomen in bijlage 4.

Twee begrippen kwamen overduidelijk terug in beide interviews: controleren en duidelijkheid, zoals te zien is in bijlage 4, selectief coderen. Binnen deze thema's kunnen verschillende begrippen worden gescheiden. Onder het thema controleren vallen de begrippen: checken, langslopen, het nog eens laten zien van het werk en nog een keer vragen. 'Het nog eens laten zien' houdt in dat de leerkracht nog eens aan de leerling de opdracht vraagt, om te controleren of deze begrepen is.

Onder het thema duidelijkheid vallen de begrippen: oogcontact, rust, orde, zakelijk zijn in taalgebruik, herhaling en consequent zijn.

Observatie

Ik heb de twee respondenten geobserveerd in hun klassikale setting. Hierbij is gebruik gemaakt van het observatieschema (bijlage 1). Voor de observaties heb ik gekozen voor een instructiemoment, omdat dit het meest relevant is voor het onderzoek. Tijdens een instructiemoment brengt de leerkracht namelijk de meeste en de belangrijkste informatie over aan de leerlingen. Bij dit moment is het erg van belang dat de communicatie duidelijk is tussen de leerkracht en de leerling. Dit komt omdat het tijdens een instructiemoment erg

belangrijk is dat de boodschap van de leerkracht goed aankomt bij de leerling en dat deze ook begrepen wordt. Wanneer de leerling de instructie niet begrijpt, kan hij ook niet zelfstandig aan de slag met de stof.

De ingevulde observatieschema's zijn te vinden in bijlage 1B. Hieronder een korte samenvatting.

Resultaten

I = Respondent 1, X = Respondent 2

Gedrag van de leerkracht	Ja	Nee
De leerkracht gebruikt heldere en korte zinnen	X	I
De leerkracht vermijdt beeldspraak, figuurlijk taalgebruik/lichaamstaal, ironie en sarcasme		IX
De leerkracht geeft de leerling(en) met autisme verwerkingstijd		IX
De leerkracht controleert of de boodschap (instructie) begrepen is bij de leerling(en) met autisme		IX
De leerkracht richt extra aandacht op de leerling(en) met autisme	IX	
De leerkracht visualiseert opdrachten/instructie	X	I

Respondent 1

Uit de observatie blijkt dat de leerkracht de leerlingen goed de ruimte geeft om na te denken. De instructie kan wat duidelijker door de zinnen concreter te formuleren. Een voorbeeld: 'Stop maar even' → Stop maar even met de opdracht. De leerkracht mag wat meer het gedrag benoemen wat hij graag wil zien. Hij controleert of de instructie begrepen is met een vraag, maar mag dit wat meer nachecken. Even later checkt de leerkracht wel individueel of de leerlingen goed op weg zijn. De leerlingen met autisme worden regelmatig bij de les gehouden. Bij de nabespreking valt echter op dat een bepaalde leerling niet meer op let, hier wordt geen aandacht aan geschonken. Het digibord staat op de juiste opdracht, maar hier mag wat meer mee gedaan worden tijdens de les.

Respondent 2

Uit de observatie blijkt dat de leerkracht duidelijk en helder praat. Hij herhaalt vrijwel altijd klassikaal wat de leerlingen zeggen. Figuurlijk taalgebruik legt hij meteen uit. De leerkracht vraagt of de uitleg duidelijk is, maar mag dit beter controleren. Hij gaat erg snel door de stof heen en maakt overgangen soms erg groot tussen verschillende opdrachten. Het komt soms wat warrig over, dus dit mag beter. De leerkracht besteed veel aandacht aan de leerlingen met autisme, zij krijgen extra instructie. Echter, tijdens het zelfstandig werken wordt dit minder. Het digibord wordt goed gebruikt, de instructie wordt dus visueel versterkt.

Enquête

Bij de zes leerlingen met autisme, die bij de leerkrachten in de klas zitten, is een enquête afgenomen. Hiervoor is eerst toestemming gevraagd aan ouders.

Resultaten

I = Respondent 1, X = Respondent 2

	Klopt	Klopt niet	Soms	Weet ik niet
De leerkracht houdt rekening met mij.	IXX		II	I
De leerkracht helpt mij als ik even niet verder kan, of als ik iets niet begrijp.	IIXX		II	
De leerkracht controleert of ik de instructie begrepen heb.	X		IX	III
De leerkracht gebruikt duidelijke taal.	XX		III	I
De leerkracht besteed extra aandacht aan mij tijdens de lessen.	IXX	II	I	
Ik vind het vervelend als ik iets niet begrijp.	IIX		IIX	
Ik heb wel eens meningsverschillen met de leerkracht.			II	IIXX
De leerkracht begrijpt mij (soms) niet.	I	X	III	X
Als de leerkracht mij niet begrijpt, word ik boos of verdrietig.		IIXX	II	
Ik vind het fijn als de leerkracht een instructie op het bord schrijft of laat zien.	IIIXX		I	
Ik vind mijn leerkracht aardig en kan het goed met hem vinden.	IIIXX		I	

Respondent 1(I):

Uit de enquête blijkt dat leerlingen het over het algemeen goed kunnen vinden met de leerkrachten en hem aardig vinden. Leerlingen voelen zich soms niet gehoord of gezien in de klas. Er wordt aangegeven dat de leerlingen soms het taalgebruik van de leerkracht niet duidelijk vinden.

Respondent 2(X):

Uit de enquête blijkt dat leerlingen zich over het algemeen fijn voelen bij de communicatie in de klas. De leerkracht controleert soms tot altijd of de instructie begrepen is door de leerlingen. De leerlingen voelen zich gehoord en gezien in de klas.

De resultaten zijn erg verschillend. Leerlingen van respondent 1 antwoorden de vragen vooral met 'soms', terwijl leerlingen van respondent 2 vooral met 'klopt' antwoorden. Vrijwel alle leerlingen vinden het fijn als de leerkrachten een instructie op het bord schrijven en ook vinden zij hun leerkracht aardig. Twee leerlingen van respondent 1 geven aan dat er geen extra aandacht aan hen wordt besteed tijdens de les. Overige antwoorden bij 'klopt niet' zijn positief.

De resultaten zijn ook te wijten aan het leerkrachtgedrag. Respondent 1 heeft een andere stijl van lesgeven dan respondent 2. Daar waar respondent 2 een wat meer autoritatieve stijl heeft, is de stijl van respondent 1 meer laissez-faire. Dit zou de grote verschillen kunnen verklaren.

4.1.1| Korte conclusie interviews, observatieronde 1 en enquête

Tussen de observatie en de enquête en de interviews is een duidelijk verschil te zien. Allereerst geven leerkrachten in het interview aan dat zij na een instructie controleren of de boodschap begrepen is bij de leerling, door langs te lopen en dit te checken. Echter, in de praktijk stellen beide leerkrachten wel de vraag of de informatie begrepen is, maar mogen zij hierna wat meer actie ondernemen om dit nog eens extra te checken. Zij nemen nog ietwat te veel genoegen met het antwoord van de leerling op deze vraag. In de observatie is te zien dat leerlingen van respondent 1 inderdaad soms zijn lichaamstaal/taalgebruik niet helemaal begrijpen, zoals ook in de enquête naar voren is gekomen. Echter gaf deze respondent in het interview aan dat hij geen opvallend taalgebruik had en dat leerlingen hem veelal gewoon begrepen. Er zijn dus verschillen gevonden tussen de waarheid van de respondenten en de praktijk (het geobserveerde). Naar aanleiding hiervan wordt een interventie opgezet (deelvraag 2: Welke interventie is bruikbaar voor het passend maken van de communicatie? 2a. Hoe kan deze interventie worden vormgegeven en uitgevoerd?).

4.2| Deelvraag 2: Welke interventie is bruikbaar voor het passend maken van de communicatie?

Vanuit de observaties, interviews en enquête is gebleken dat leerkrachten beter kunnen controleren of de boodschap goed aangekomen is. Zij moeten dit actiever gaan controleren, zodat er geen miscommunicaties meer bestaan. Zij zijn zichzelf bewust van de begeleiding die kinderen met autisme nodig hebben, alleen passen zij dit nog niet goed genoeg toe. Er moet dus een instrument ontworpen worden met handvaten voor leerkrachten, waar ze naar terug kunnen grijpen. Daarom is er gekozen voor het ontwerpen van een instructiekaart. Een instructiekaart is een geheugensteuntje voor leerkrachten en werkt als een 'reminder'. Omdat de informatie op de kaart klein en beknopt gehouden wordt, is het makkelijk in gebruik. Bij het ontwerpen van de kaart wordt gebruik gemaakt van de tips van Baltussen et al., (2003), te lezen op pagina 9 en 10 van dit onderzoek, in paragraaf 2.2. De instructiekaart is bijgevoegd in bijlage 5.

4.3| Deelvraag 2a: Hoe kan deze interventie worden vormgegeven en uitgevoerd

Na de eerste ronde van de uitvoeringsfase is er een korte bijeenkomst met de respondenten. Tijdens deze bijeenkomst worden de resultaten van het interview, de observatie en de enquête kort besproken. Op dat moment worden ook de tips en adviezen, te lezen in hoofdstuk 5, medegedeeld. De instructiekaart wordt geïntroduceerd en besproken. Aan respondenten wordt gevraagd om deze instructiekaart goed te bestuderen en zich bewust te zijn van de tips die erop staan, tijdens de tweede observatieronde.

4.4| Deelvraag 3: Wat voor effect heeft deze interventie op de communicatie tussen leerlingen met autisme en de leerkracht?

Voor de tweede observatieronde is nogmaals het observatieschema van bijlage 1 gebruikt. Beide respondenten scoren alleen maar 'ja's' tijdens de observatie. Beide respondenten houden de leerlingen met autisme bij de les door veel interactie. Daarnaast controleren zij de boodschap door zelf te checken bij de leerling. Beide respondenten gebruiken heldere en korte zinnen en zijn duidelijk naar hun leerlingen toe (Bijlage 1C).

5 | Conclusies en discussie

In dit hoofdstuk zullen de resultaten van het onderzoek belicht worden. Daarnaast zullen er antwoorden gegeven worden op de deelvragen en wordt er een antwoord gevormd op de hoofdvraag.

5.1 | Deelvraag 1

Uit de uitvoering van het onderzoek is gebleken dat de communicatie tijdens de nulmeting nog niet helemaal optimaal is. Dit zal per methode toegelicht worden.

5.1.1 | Interview

Vanuit de kwalitatieve analyse van het interview komt naar voren dat beide leerkrachten het controleren van de leerlingen en duidelijkheid het belangrijkste vinden. Zij geven aan hun leerlingen na een instructie te controleren, door te checken of de leerlingen het begrepen hebben. Dat doen zij op verschillende manieren, door langs te lopen, door de leerling het nog eens te laten zien en door het nog eens aan de leerling te vragen. Duidelijkheid hopen zij te bereiken door het maken van oogcontact, rust en orde te scheppen, door een zakelijke toon, herhaling en door consequent te zijn. Uit de interviews met beide respondenten blijkt dat zij over het algemeen tevreden zijn met het verloop van de communicatie, maar dat er altijd ruimte is voor verbetering.

5.1.2 | Observatie

Uit hoofdstuk 4 blijkt dat respondenten tijdens de nulmeting nog wat beter kunnen letten op hun taalgebruik en dat zij leerlingen met autisme nog niet voldoende verwerkingstijd geven. Daarnaast controleren zij beiden niet goed (genoeg) of de boodschap (instructie) begrepen is. Respondent 1 gebruikt nog niet voldoende duidelijke zinnen en kan de instructie nog wat beter visualiseren. Respondent 2 gebruikt wel duidelijke zinnen en visualiseert ook. Beide respondenten richten wel extra aandacht op de leerlingen met autisme.

Al deze factoren wijzen erop dat de communicatie van de respondenten nog wat verbeterd kan worden ten aanzien van de leerlingen met autisme.

5.1.3 | Enquête

Leerlingen van respondent 1 zijn nog niet tevreden over hoe de communicatie tussen hen en de leerkracht verloopt. Leerlingen van respondent 2 zijn over het algemeen meer tevreden. Wel geven de meeste leerlingen aan dat zij niet altijd gecontroleerd worden na een instructie, wat kan zorgen voor miscommunicaties. Ook uit de enquête blijkt dus dat de communicatie nog kan verbeteren.

5.1.4 | Conclusie deelvraag 1

Zoals in paragraaf 4.4 te lezen is, is er tussen de observatie en de enquête en de interviews een duidelijk verschil te zien. De respondenten gaven aan in het interview de instructie altijd te controleren maar in de praktijk vroegen zij alleen aan de leerling of de instructie begrepen was, zonder dit daadwerkelijk te controleren. Daarnaast gaven nog te veel leerlingen aan dat zij niet altijd begrepen werden door de leerkracht en dat de leerkracht niet altijd duidelijke taal gebruikt. Vanuit de observaties is ook gebleken dat leerlingen de leerkrachten niet helemaal begrijpen. Op de vraag: 'Hoe verloopt de communicatie tussen de leerkracht en

leerlingen met autisme?’ kan dus een duidelijk antwoord worden gegeven. De communicatie verloopt nog niet optimaal en er zijn nog te veel onduidelijkheden. Op het gebied van taalgebruik en op het gebied van het controleren van de instructie kan nog veel verbeterd worden.

In hoofdstuk 2.1 op pagina 7 is een quote te vinden van Baltussen et al., (2003). Doordat leerkrachten nog niet goed genoeg communiceren gaat het bij de leerlingen met autisme soms niet helemaal goed op het gebied van het ontvangen en verwerken van informatie. Ook spreekt Baltussen et al., (2003) van receptieve communicatie. Hierbij gaat het om het begrijpen. Een leerling met autisme vindt het lastig om de rol van luisteraar in te nemen en krijgt door informatieverwerkingsproblemen niet altijd alle informatie mee. Een communicatieproces verloopt voor hen vaak te snel door deze informatieverwerkingsproblemen. In een klas praat een leerkracht in principe tegen 25 leerlingen en niet specifiek tegen de leerling met autisme. Dat maakt het extra lastig. Bij een klassikale instructie is het daarom zeer van belang dat er bij deze leerlingen wordt gecontroleerd of de informatie is aangekomen. Dat wordt op dit moment dus nog te weinig gedaan door de respondenten.

5.2 | Deelvraag 2

De interventie die bruikbaar is voor het passend maken van de communicatie is het gebruik van een instructiekaart met tips over autisme. Vanuit ervaring weet ik dat een instructiekaart erg handig is in het gebruik en goed ontvangen wordt bij de gebruikers ervan. In dit onderzoek is het gebruik van de instructiekaart als handig en fijn ervaren. De respondenten gaven aan, de instructiekaart duidelijk en concreet te vinden en konden de tips ook moeiteloos toepassen in de praktijk.

Er is gekozen voor een instructiekaart omdat dit op basis van het verwerken van de theorie van Baltussen et al., (2003) de beste keuze is. Deze tips omvatten namelijk alle belangrijke aspecten die nodig zijn om goed te kunnen communiceren met leerlingen met autisme.

5.2.1 Deelvraag 2a

Er is een duidelijke, kernachtige instructiekaart ontworpen (bijlage 5).

Voor de uitvoering is gekozen voor een bijeenkomst met de respondenten om de instructiekaart toe te lichten. Hierin zijn de uitkomsten van de eerste uitvoeringsronde besproken:

Tips ten aanzien van de observatie (respondent 1):

Meer structuur in de instructie door het gebruik van concreter taalgebruik. Blijf de leerlingen individueel checken, gedurende de hele les. Slecht gedrag mag benoemd worden, maar een leerling heeft meer baat bij het vermelden van het gedrag wat graag wel gezien wordt.

Tips ten aanzien van de enquête (respondent 1):

Probeer tijdens de lessen iets meer aandacht te besteden aan de leerlingen met autisme. Een blik of een korte check is hiervoor al voldoende. Zo voelen leerlingen zich sneller gehoord en gezien.

Tips ten aanzien van de observatie (respondent 2):

Breng meer structuur aan in de opdrachten. Er kan gekozen worden voor alle opdrachten eerst kort uitleggen en dan aan de slag, of de opdrachten apart uitleggen en een voor een afmaken. Dat schept iets meer duidelijkheid dan halverwege de opdracht een nieuwe uitleggen. Check

bij de leerling of instructie begrepen is door dit tijdens het zelfstandig werken even te checken, of door de leerling de instructie kort te laten herhalen.

Tips ten aanzien van de enquête (respondent 2):

Let nog iets meer op het controleren of de instructie volledig begrepen is.

Ook is besproken waarom gekozen is voor een instructiekaart met de bijbehorende tips. De tips van Baltussen et al., (2003) zijn erg duidelijk en dragen allen bij aan het verbeteren van de communicatie met leerlingen met autisme. De tips worden doorgenomen samen met de respondenten en zij bekijken deze nog eens rustig na. Er wordt gevraagd om tijdens het eerst volgende observatiemoment, te handelen naar deze tips.

5.3 | Deelvraag 3

Vanuit de tweede observatieronde is bij beide respondenten gebleken dat de communicatie beter verliep wanneer zij gebruik maakten van de tips van Baltussen et al., (2003) op de instructiekaart. Beide leerkrachten zijn duidelijker in hun communicatie, door duidelijk en makkelijk taalgebruik. Daarnaast controleren zij allebei of de boodschap begrepen is door de leerling vragen te stellen, of persoonlijk langs te komen om te controleren of de leerling de instructie begrepen heeft. Beide respondenten besteden extra aandacht aan de leerlingen met autisme, door ze bij de les te houden en af en toe een vraag te stellen. Ook valt op dat beide respondenten gebruik maken van beeldmateriaal. De leerlingen met autisme gaan allemaal aan de slag en begrijpen de instructie.

De communicatie is dus aanzienlijk verbeterd na het gebruik van de instructiekaart.

5.4 | Hoofdvraag: Hoe draagt, het passend maken van communicatie voor de leerling met autisme, bij aan de preventie van miscommunicaties tussen kinderen met autisme en leerkrachten op een basisschool in het regulier onderwijs?

Het passend maken van de communicatie is gedaan door middel van het inzetten van een instructiekaart met tips voor het verbeteren van de communicatie tussen leerkrachten en leerlingen met autisme. Er is een groot verschil te zien tussen de momenten waarop de leerkrachten niet volgens deze instructiekaart werken en het moment waarop zij hier wel mee werken. De communicatie is aanzienlijk verbeterd en door de nieuwe werkwijze van de leerkrachten ontstaan er ook geen miscommunicaties meer.

Voor de praktijk heeft het onderzoek positieve gevolgen. De leerkrachten zullen blijven werken volgens de instructiekaart wat voor hen dus geen miscommunicaties meer oplevert. Daarnaast wordt de instructiekaart geïntroduceerd bij alle leerkrachten op deze basisschool. Zodat er schoolbreed gewerkt kan worden aan het verbeteren van de communicatie tussen leerkrachten en kinderen met autisme.

Het is gebleken dat leerkrachten op deze basisschool dachten dat zij erg veel wisten over autisme, maar dat dit in de praktijk nog niet zichtbaar was. Met de instructiekaart is het gelukt om samen te werken aan de verbetering van communicatie met deze specifieke groep leerlingen op basis van een verbeterd inzicht in de mogelijkheden en kansen op het gebied van communicatie.

5.5| Reflectie

Het doel van dit onderzoek was: *“Leerkrachten meer inzicht geven in de communicatieve vaardigheden van leerlingen met autisme en uiteindelijk de communicatie tussen deze twee partijen verbeteren.”*

Het doel van het onderzoek is gehaald. Dit is namelijk getoetst met de tweede observatieronde, waaruit gebleken is dat de communicatie tussen leerkrachten en leerlingen met autisme aanzienlijk verbeterd is.

Een sterk punt aan dit onderzoek zijn de verschillende methodes die gebruikt zijn, allemaal met hetzelfde doel: de communicatie. Zo is het onderwerp van het onderzoek van meerdere kanten belicht, namelijk door de theorie en de praktijk te bekijken. Daarnaast zijn ook leerlingen aan het woord gelaten, iets wat ik zelf heel erg belangrijk vind, namelijk om de leerlingen een stem te geven. Echter, was het onderzoek nog sterker geweest als er na de tweede observatieronde nog een enquête onder de leerlingen was verspreid. Dan was er van drie kanten namelijk een eindconclusie gekomen.

Er hebben maar twee respondenten meegewerkt aan dit onderzoek. Er zijn voor het onderzoek meerdere respondenten benaderd. Helaas wilden maar twee respondenten meewerken. Echter, tijdens de uitvoerende fase viel een van deze respondenten af. Gelukkig is een andere leerkracht bereid geweest om toch nog respondent te zijn voor het onderzoek.

Leerkrachten kunnen door middel van dit onderzoek hun communicatie verbeteren in de klas, in de interactie met leerlingen met autisme. Door het gebruik van de instructiekaart zal de communicatie verbeteren en zullen er minder miscommunicaties ontstaan omdat er beter aangesloten wordt op de behoefte van leerlingen met autisme. Wanneer elke leerkracht op basis van de instructiekaart zal communiceren, zullen er geen verschillen meer zijn en zal de communicatie beter verlopen tussen leerkrachten en leerlingen met autisme.

5.6| Aanbevelingen

In deze paragraaf worden aanbevelingen gedaan voor de desbetreffende basisschool naar aanleiding van het uitgevoerde onderzoek over communicatie tussen leerkrachten en leerlingen met autisme.

- *Instructiekaart communicatie autisme*
Introduceer de instructiekaart communicatie autisme in alle klassen, bij alle leerkrachten, zodat zij allen de communicatie kunnen verbeteren. Zorg dat alle leerkrachten een exemplaar in hun klas krijgen, zodat zij deze, wanneer nodig, kunnen benaderen.
- *Studiedag*
Plan een studiedag in die speciaal over communicatie en autisme gaat, om bijvoorbeeld te instructiekaart te introduceren. Nascholing is erg belangrijk, in welke vorm dan ook. Uit het onderzoek is gebleken dat leerkrachten vaak wel kennis bezitten over bepaalde stoornissen of problemen, maar dat deze kennis niet helemaal meer up-to-date is. De respondenten in dit onderzoek lieten na het gebruik van de instructiekaart een betere communicatie zien met hun leerlingen met autisme.

Daarom is het goed om eens in de zoveel tijd een studiedag te plannen, waarin leerkrachten hun kennis weer op kunnen halen en zich verder kunnen ontwikkelen.

➤ *Monitoren*

Peil 1 of 2 keer per jaar de meningen van de leerlingen eens over de communicatie van leerkrachten. Leerlingen kunnen vaak zelf het beste aangeven hoe zij de communicatie ervaren. Uit dit onderzoek is gebleken dat de mening van leerlingen erg belangrijk kan zijn. De ervaringen van leerlingen zijn meegenomen omdat het communicatieproces ook hen aanging. Om te weten hoe een communicatieproces verloopt, is het van belang dat alle partijen in dat proces betrokken worden.

5.6.1 | Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Vervolgonderzoek zou dieper in kunnen gaan op de communicatie van leerkrachten en leerlingen met autisme. Dit onderzoek is vooral gericht op de manier van communiceren. Een vervolgonderzoek zou gericht kunnen worden op de specifieke inhoud van de communicatie, of juist over de non-verbale communicatie.

6 | Nawoord

Dit onderzoek is tot stand gekomen in samenwerking met Fontys OSO en basisschool de Bloemaert.

Ik wil graag basisschool de Bloemaert bedanken voor haar medewerking en in het bijzonder de respondenten die deel hebben genomen aan het onderzoek.

Ik bedank graag ook mijn studiegenoten voor het geven van feedback op mijn product en voor de ondersteuning gedurende het hele project.

Ik wil ook graag mijn stagebegeleidster en tevens beoordelaar uit het werkveld, Hanneke Lokin, bedanken voor haar fijne begeleiding en gerichte feedback.

Ten slotte wil ik Marcel van de Wiel bedanken voor zijn goede begeleiding als studiebegeleider. Mede door zijn feedback en adviezen is dit onderzoek geworden zoals het nu is.

Dit onderzoek heeft niet alleen de respondenten meer inzicht gegeven in de communicatie met leerlingen met autisme, maar ook mijzelf. Ik heb geleerd dat theorie en praktijk soms heel erg van elkaar kunnen verschillen en dat dit grote gevolgen kan hebben. Daarnaast heb ik geleerd dat het belangrijk is om snel te kunnen omschakelen. Tijdens mijn onderzoek vielen er enkele respondenten uit, waardoor ik in een korte tijd op zoek moest naar nieuw en mijn onderzoek tijdelijk moest staken. Ik vind het vaak moeilijk om van een planning af te wijken maar het is me gelukt om rustig te blijven en uiteindelijk heb ik mijn onderzoek voort kunnen zetten.

Ik vind dit onderzoek masterwaardig omdat het geschreven is vanuit kritische oogpunten en vanuit een complex vraagstuk. Daarnaast is er gehandeld vanuit de triade en zijn er weloverwogen keuzes gemaakt. Er is gehandeld vanuit de rol als professional.

Mijn verwachtingen voor dit onderzoek zijn waargemaakt en het doel van het onderzoek is bereikt. De communicatie met leerlingen met autisme met de leerkrachten op deze school is verbeterd.

7 | Literatuurlijst

- Baarda, B., & Bakker, E. (2005). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Baker, J. (2009). *Driftbuien en woedeaanvallen*. Amsterdam: Hogrefe Uitgevers BV.
- Baltussen, M., Clijsen, A., & Leenders, Y. (2003). *Leerlingen met autisme in de klas*. Meppel: Drukkerij Giethoorn ten Brink.
- Claasen, W., de Bruïne, E., Schuman, H., Siemons, H., & van Velthooven, B. (2009). *Inclusief bekwaam*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant.
- Clerq, H. d. (2005). *Autisme van binnen uit*. Antwerpen: Uitgeverij Houtekiet.
- Crucq-Lokhorst, J., & Holm-Deuzeman, H. (2014). *Elk kind is anders: een visie op pedagogische hulp*. Amsterdam: Boom.
- de Lange, R., Schuman, H., & Montesano Montessori, N. (2011). *Praktijkgericht onderzoek voor reflectieve professionals*. Antwerpen - Apeldoorn: Garant.
- Delfos, M. (2011). *Een vreemde wereld: over autismespectrumstoornissen*. Amsterdam: SWP.
- Heerink, M., Pinkster, S., & Bratti-van der Werf, M. (2012). *Onderzoek in zorg en welzijn*. Amsterdam: Pearson Benelux.
- Kraijenhoff, L. (2012). *Het vollehoofdenboek*. Leuven: Acco.
- Lieshout, T. v. (2009). *Pedagogische adviezen voor speciale kinderen*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Miedema, S. (2007). *Pedagogiek in Meervoud*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu van Loghem.
- Paternotte, A., & van der Kolk-Wolthaar, S. (2002). *PDD-NOS*. Bilthoven: Balans.
- Peeters, T. (1996). *Autisme. Van begrijpen tot begeleiden*. Antwerpen/Baarn: Hadewijch.
- Plomp, T., & Nieveen, N. (2010). *An introduction to Educational Design Research*. Enschede: SLO.
- van Berckelaer-Onnes, I. (2012). *Autisme in school: een passend aanbod binnen Passend Onderwijs*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- van Berckelaer-Onnes, I. (2012). *Autisme op school*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Wing, L. (1993). *Autistic Continuum Disorders: An aid to diagnosis*. London: The National Autistic Society.

8 | Bijlagen

1 | Observatieschema

2 | Interview

3 | Enquête

4 | Kwalitatieve analyse

5 | Instructiekaart

Bijlage 1 |

1A: Observatieschema (leeg)

Datum:			Tijdstip: van ..... tot .....
Gedrag van de leerkracht	Ja	Nee	Opmerkingen
De leerkracht gebruikt heldere en korte zinnen			
De leerkracht vermijdt beeldspraak, figuurlijk taalgebruik/lichaamstaal, ironie en sarcasme			
De leerkracht geeft de leerling(en) met autisme verwerkingstijd			
De leerkracht controleert of de boodschap (instructie) begrepen is bij de leerling(en) met autisme			
De leerkracht richt extra aandacht op de leerling(en) met autisme			
De leerkracht visualiseert opdrachten/instructie			

1B: Observatieschema ronde 1(ingevuld)

Datum: 17-02-2016	Plaats: Klas respondent 1		Tijdstip: van 8.30 u tot 9.30 u
Gedrag van de leerkracht	Ja	Nee	Opmerkingen
De leerkracht gebruikt heldere en korte zinnen		X	- 'Lees eens op wat er staat' → Onduidelijk - Geeft lln uitleg over de opdracht, wordt onderbroken door vraag van een leerling, komt niet terug op de uitleg (laat lln beginnen) - 'Stop maar even' (met de opdracht)
De leerkracht vermijdt beeldspraak, figuurlijk taalgebruik/lichaamstaal, ironie en sarcasme		X	- Benoemt alleen het gedrag dat hij niet wil zien, niet het gedrag wat hij wel wil zien - Staat vooral achter de lln, maakt weinig oogcontact
De leerkracht geeft de leerling(en) met autisme verwerkingstijd		X	- Geeft de leerling ruimte om na te denken - Bij expliciete instructie vult de leerkracht antwoorden in voor de leerling
De leerkracht controleert of de boodschap (instructie) begrepen is bij de leerling(en) met autisme		X	Controleert bij de klas en bij de leerling individueel of de instructie begrepen is met een vraag ('Is het duidelijk?'). Checkt niet. Bij individuele instructie: - Maakt samen met lln wat opdrachten maar herhaalt de regels niet van de instructie
De leerkracht richt extra aandacht op de leerling(en) met autisme	X		Leerling wordt regelmatig bij de les gehouden: - Checkt of hij op juiste blz. is - Individuele instructie - Vraagt of leerling het begrijpt Bij nabespreking: Geen extra aandacht voor leerling: - Zit achterstevoren op stoel, wordt niets van gezegd
De leerkracht visualiseert opdrachten/instructie		X	Digibord staat aan op juiste opdracht, maar wordt de gehele les niets mee gedaan.

Datum: 19-04-16	Plaats: Klas respondent 2		Tijdstip: van 8.30 tot 9.30 u
Gedrag van de leerkracht	Ja	Nee	Opmerkingen
De leerkracht gebruikt heldere en korte zinnen	X		- Spreekt de leerling duidelijk aan en verteld precies wat ze moet doen. - Hij herhaalt wat de leerlingen zeggen in de klas.
De leerkracht vermijdt beeldspraak, figuurlijk taalgebruik/lichaamstaal, ironie en sarcasme		X	Hij gebruikt af en toe figuurlijk taalgebruik maar legt dit meteen uit.
De leerkracht geeft de leerling(en) met autisme verwerkingstijd		X	- De leerkracht gaat erg snel door de stof heen. - Hij gaat uit het niets over op een andere som, terwijl de leerling nog zelfstandig aan de vorige aan het werken zijn. Dit schept verwarring. - De overgang is niet duidelijk.
De leerkracht controleert of de boodschap (instructie) begrepen is bij de leerling(en) met autisme		X	De leerkracht vraagt of de uitleg begrepen is/duidelijk is, maar vraagt hier niet op door. Controleert dit niet.
De leerkracht richt extra aandacht op de leerling(en) met autisme	X		- De leerkracht geeft de kinderen extra instructie. - Hij houdt de twee leerlingen met autisme goed in de gaten en geeft waar nodig extra uitleg. Tijdens het zelfstandig werken wordt dit minder.
De leerkracht visualiseert opdrachten/instructie	X		De leerkracht maakt gebruik van het digibord. Hij laat zien waar de leerlingen een opdracht op kunnen schrijven.

1C: Observatieschema ronde 2(ingevuld)

Datum: 17-05-16	Plaats: Klas respondent 1		Tijdstip: van 12.45 tot 13.30 u
Gedrag van de leerkracht	Ja	Nee	Opmerkingen
De leerkracht gebruikt heldere en korte zinnen	X		- 'Heb je het voor je liggen?' - 'Heb je enig idee wat er met die zin bedoeld wordt?'
De leerkracht vermijdt beeldspraak, figuurlijk taalgebruik/lichaamstaal, ironie en sarcasme	X		
De leerkracht geeft de leerling(en) met autisme verwerkingstijd	X		Leerkracht laat de leerling nadenken
De leerkracht controleert of de boodschap (instructie) begrepen is bij de leerling(en) met autisme	X		- 'Hoe zou jij dat zeggen?' - Leerkracht kijkt of de leerling de instructie opgevolgd heeft
De leerkracht richt extra aandacht op de leerling(en) met autisme	X		- Checkt of de leerling klaar is - Roept leerlingen regelmatig bij de les - Benoemt welk gedrag hij wil zien - Laat leerlingen instructie herhalen
De leerkracht visualiseert opdrachten/instructie	X		Gebruik van digibord

Datum: 17-05-16	Plaats: Klas respondent 2		Tijdstip: van 8.30 tot 9.15 u
Gedrag van de leerkracht	Ja	Nee	Opmerkingen
De leerkracht gebruikt heldere en korte zinnen	X		- Gebruikt herhaling - 'Oefen met me mee' - 'Kijk naar het bord'
De leerkracht vermijdt beeldspraak, figuurlijk taalgebruik/lichaamstaal, ironie en sarcasme	X		
De leerkracht geeft de leerling(en) met autisme verwerkingstijd	X		Wacht even na een vraag
De leerkracht controleert of de boodschap (instructie) begrepen is bij de leerling(en) met autisme	X		Kijkt of de afspraak opgeschreven is
De leerkracht richt extra aandacht op de leerling(en) met autisme	X		- Extra instructie - 'Kijk even mee l.' - Likt communicatie uit - 'Draai even om en kijk met me mee'
De leerkracht visualiseert opdrachten/instructie	X		Maakt gebruik van digibord

Bijlage 2 |

Interview

1. Naam
2. Scholing (inclusief jaar)
3. Hoe lang bent u al werkzaam in het onderwijs?
4. Wat weet u over autismespectrumstoornissen?
5. Wat moet een leerkracht volgens u absoluut weten over kinderen met autisme?
6. Biedt u extra ondersteuning aan leerlingen met autisme? Zo ja, hoe?
7. Hoe verloopt de communicatie tussen u en leerlingen met autisme? Kunt u sterke en zwakke kanten noemen?
8. Wat kunt u zeggen over uw taalgebruik in de klas?
9. Wat kunt u zeggen over uw lichaamstaal in de klas?
10. Als u een instructie geeft, controleert u dan of de boodschap begrepen is? Zo ja, hoe?
11. Maakt u gebruik van het visualiseren van opdrachten of van de instructie? Zo ja, hoe?
12. Vind u dat u genoeg kennis bezit over autisme? Zo nee, over welke aspecten zou u meer willen weten?
13. Als u meer kennis zou willen over autisme, in wat voor vorm zou u deze informatie dan aangereikt willen hebben?

Bijlage 3 |

3A: Enquête

Naam:.....

Datum:.....

Klas:.....

	Klopt	Klopt niet	Soms	Weet ik niet
De leerkracht houdt rekening met mij.				
De leerkracht helpt mij als ik even niet verder kan, of als ik iets niet begrijp.				
De leerkracht controleert of ik de instructie begrepen heb.				
De leerkracht gebruikt duidelijke taal.				
De leerkracht besteed extra aandacht aan mij tijdens de lessen.				
Ik vind het vervelend als ik iets niet begrijp.				
Ik heb wel eens meningsverschillen met de leerkracht.				
De leerkracht begrijpt mij (soms) niet.				
Als de leerkracht mij niet begrijpt, word ik boos of verdrietig.				
Ik vind het fijn als de leerkracht een instructie op het bord schrijft of laat zien.				
Ik vind mijn leerkracht aardig en kan het goed met hem vinden.				

Bijlage 4 |

Kwalitatieve analyse (interview)

Open coderen

Transcript – Respondent 1

*O = Onderzoeker

*R = Respondent

Wie?	Wat?	Code
O1	Wat voor scholing heeft u gehad?	
R1	Ik ben begonnen met de MAVO, toen de HAVO, toen de PABO	
O2	In welk jaar bent u afgestudeerd aan de PABO?	
R2	1974	
O3	Oké, en hoelang bent u dan al werkzaam als leerkracht?	
R3	Dit is mijn 42 ^e jaar.	
O4	U bent meteen aan het werk gegaan?	
R4	Ja, ik was vrijdags afgestudeerd en 's maandags stond ik al meteen voor de klas	
O5	Dat maak je tegenwoordig niet meer mee denk ik	
O6	Wat weet u precies over autisme spectrumstoornissen?	
R5	Hetgeen wat je in de klas meemaakt.	
O7	En dat is?	
R6	Dat je duidelijk moet zijn, ze kunnen niet goed tegen grapjes, nemen ons serieus, dat je consequent moet zijn. Dat je op het moment dat ze dichtklappen ze even moet laten afkoelen en op het moment dat ze weer aanspreekbaar zijn ga je met ze praten over wat er precies gebeurd is. Dat is zo'n beetje de grote lijnen denk ik.	Duidelijk Kunnen niet goed tegen grapjes Consequent Afkoelen wanneer ze dichtklappen
O8	Ja, en wat vindt u dat een leerkracht absoluut zou moeten weten over kinderen met autisme?	
R7	Een van de belangrijkste dingen is denk ik dat wanneer ze echt dichtklappen dat je niet moet proberen eruit te krijgen wat er precies aan de hand is maar dat	

	je ze even die afkoelingsperiode moet geven en dat je er later op terug komt.	
O9	Oke, mooi. Biedt u extra aandacht ondersteuning aan leerlingen met autisme, en hoe dan?	
R8	Heel duidelijk uitleggen wat er van ze verwacht wordt. Regelmatig vragen heb je het begrepen, wat moet je doen? Als ze aan de slag zijn even controleren hoe ze bezig zijn, gaat het goed?	Duidelijk uitleggen Controleren
O10	Ah, dus na de instructie nog even een checkrondje?	Checkrondje
R9	Ja inderdaad.	
O11	Hoe vind u dat de communicatie verloopt tussen u en de leerlingen met autisme?	Communicatie
R10	Op zich wel goed. Dat komt volgens mij bij beide kanten wel goed aan.	
O12	Kunt u dan sterke en zwakke kanten daarvan noemen?	
R11	Van de communicatie?	
O13	Ja	
R12	Ik denk dat de opdrachten toch wel heel duidelijk binnenkomen bij de leerlingen. Ze kunnen bij mij ook wel goed verwoorden waar ze tegenaanlopen. De een kan dat beter dan de ander.	
O14	Klopt, en wat kunt u zeggen over uw taalgebruik in de klas?	
R13	Wat bedoel je daar precies mee?	
O15	Of u bijvoorbeeld veel grapjes maakt, veel figuurlijk taalgebruik, etc.	
R14	Oh zo, nou ik probeer in het algemeen wel de nodige grappen er doorheen te gooien. Mijns inziens doen de leerlingen met autisme hier wel aan mee. Het is niet dat ze zich dan afzijdig houden.	Grappen
O16	Heeft u dan ook de indruk dat ze het dan ook begrijpen?	
R15	Eh, over het algemeen wel. Tenminste dat idee heb ik wel. Of ze zitten in een bepaalde modus dat het niet zo binnenkomt.	
O17	En uw lichaamstaal, bijvoorbeeld als u individueel praat met leerlingen, valt daar iets in op?	
R16	Ik zou het niet weten, dat zou een ander mij moeten vertellen.	
O18	Ja dat snap ik.	

O19	Als u een instructie geeft, hoe controleert u dan of de boodschap begrepen is?	
R17	Door het nog een keertje te vragen. Ik heb het nu uitgelegd, weet je wat je moet doen? Waar begin je mee? Laat het even zien. Als het voor mij duidelijk is dan is het goed.	Nog een keer vragen Even laten zien
O20	Oké, helder. Visualiseert u wel eens opdrachten?	
R18	Ja heel vaak gebruik ik het digibord.	Digibord
O21	Vindt u zelf dat u genoeg kennis heeft over Autisme?	
R19	Ik denk dat je nooit genoeg weet.	
O22	Goed antwoord! En over welke aspecten zou u graag nog meer willen weten?	
R20	Ja wat er in zo'n kind omgaat op bepaalde momenten.	Wat er omgaat in een kind met autisme
O23	Dus echt wat er in hun hoofd gebeurt?	
R21	Ja precies.	
O24	Als u meer kennis zou willen vergaren, in wat voor vorm zou u dat dan aangereikt willen hebben? Die informatie?	
R22	Visueel, zodat je ziet wat er bedoeld wordt.	Visueel
O25	Oké, dat waren mijn vragen. Erg bedankt voor het interview.	

Transcript – Respondent 2

*O = Onderzoeker

*R = Respondent

Wie?	Wat?	Code
O1	Wat voor scholing heeft u gehad?	
R1	Ik heb 2 opleidingen gehad, de eerste opleiding was PA, dus het onderwijs. En ik heb de academie beeldende vorming gedaan. Vijf jaar om eerstegraad niveau te halen.	
O2	Hoe lang bent u al werkzaam in het onderwijs?	
R2	Ik heb een deel kunstenaar en een deel cursuswerken gedaan en ben sinds ongeveer 20 jaar werkzaam in het basisonderwijs	
O3	Wat weet u over autismespectrumstoornissen?	
R3	Via ervaringen en zelfstudie heel veel informatie opgedaan. Dat is heel belangrijk voor de omgang met kinderen met autisme. Ik heb zelf een gehandicapte broer dus het is een beetje een	Ervaring Zelfstudie Duidelijkheid Helderheid

	natuurlijke manier van omgaan met, duidelijkheid, helderheid, regelmaat, rust, orde, herhaling, voorspelbaar gedrag, steeds op dezelfde manier kunnen reageren en rekening houden met. Dat probeer ik dus zoveel mogelijk naar die kinderen in lessituaties en ook buiten lessituaties, voor elkaar te krijgen.	Regelmaat Rust Orde Herhaling Voorspelbaar gedrag Rekening houden met
O4	Dat geeft ook meteen antwoord op de vraag van wat u denkt wat een leerkracht echt moet weten over kinderen met autisme.	
R4	Ja inderdaad, maar ook hoe die kinderen dingen beleven en dat dat niet dezelfde beleving is als die wij hebben. Dat is met elk kind maar zij hebben dat in sterke mate. Je moet je er ook van bewust zijn dat ze niet altijd alle emoties op de juiste plek kunnen zetten. Dat moet je continue blijven controleren.	Beleven Controleren
O5	Biedt u extra ondersteuning aan leerlingen met autisme? Zo ja, hoe?	
R5	Ja dat zijn de kleine kneepjes van oogcontact, even langslopen, controleren, hebben ze het allemaal begrepen. Dat is allemaal heel mooi gezegd en in de praktijk heb ik er 31 dus dat dat is af en toe wel even lastig. Daarom is het ook heel belangrijk waar ze naast zitten en dat ze zich veilig voelen. En dat ze de mogelijkheid hebben om hulpmiddelen te gebruiken waar ze op terug kunnen vallen. Het grote gevaar is, hoe groot de groep ook is, dat je het vergeet. Leren structureren, leren plannen, agendawerk ook op dezelfde manier steeds aanleren, dezelfde werkwijzen.	Oogcontact Langslopen Controleren hulpmiddelen
O6	Kunt u sterke en zwakke kanten noemen van de communicatie tussen u en de leerlingen met autisme?	
R6	Sterke kanten heb ik denk ik al wel benoemd, en zwakke punten.. Je stapt soms snel over zulke situaties heen, vooral in een drukke, hectische opdracht of met samenwerken. Het gevaar schuilt vaak in het vergeten, want er zijn natuurlijk nog meer leerlingen. Bij vrijere vakken zoals handvaardigheid vind ik het nogal wat lastiger	Vergeeten Vrijere vakken
O7	Ja, waar je dus niet echt invloed op hebt?	
R7	Inderdaad. En wat ik ook moeilijk vindt is de binnenkant van het kind. Dus hoe ziet het en hoe voelt het, dat is het meest lastige omdat de gezichtsuitdrukking vaak niets zegt bij deze kinderen. Het is ook erg lastig om die kinderen inzicht te laten verschaffen in emoties van anderen.	Binnenkant Gezichtsuitdrukking Inzicht in emoties
O8	Vindt u dat u zelf genoeg kennis heeft over autisme?	

R8	Nee nooit genoeg. Het begon ooit met autisme, dus asperger, PDD-NOS, en dat breidt maar uit. Dat maakt het ook zo moeilijk want als leerkracht weet je wel de basiskenmerken maar bij ieder kind is het specifiek. De dingen die ik doe kunnen bij mij werken omdat ik mijn persoonlijkheid op een bepaalde manier gebruik maar dat kan voor een ander weer totaal niet werken. Via de ervaringsweg leer je ook steeds weer bij. En ook door het doen van didactische cursussen over allerlei stoornissen. Het is het vinden van de juiste balans tussen onderwijs en zorg.	Nooit genoeg
O9	U gaf al een beetje antwoord op de laatste vraag, op welke manier zou u meer informatie willen hebben, cursussen zei u, nog meer?	
R9	Studiedagen en cursussen en er is ook genoeg op internet te vinden of op televisie. Maar, vanuit ervaring weet ik dat je er op een bepaalde manier mee om moet kunnen gaan om te communiceren, dus het blijft een praktijkkwestie.	Studiedagen Cursussen
O10	Let u dan ook specifiek op uw taalgebruik?	
R10	Ik probeer zo letterlijk mogelijk te zijn. Letterlijk en zakelijk. Dus geen dubbelzinnigheden vertellen. Kijk en humor en grappen, dat is dus heel lastig. Hoe ouder dat ze worden, hoe moeilijker het begrijpen van grappen is. Het belangrijkste is alert zijn.	Letterlijk Zakelijk
O11	En hoe ziet u dat een leerling iets niet begrijpt?	
R11	Bijvoorbeeld bij I., dan merk je dat ze onrustig wordt en veel om zich heen gaat kijken.	Onrustig
O12	Nou, heel erg bedankt voor uw tijd voor het interview.	
R12	Graag gedaan.	

INSTRUCTIEKAART COMMUNICATIE AUTISME

1 | GEDRAG OBSERVEREN

Om te weten hoe een kind met autisme communiceert is het belangrijk om het gedrag te observeren. Door goed te observeren kan inzicht worden verkregen in de communicatieve vaardigheden die het kind bezit.

2 | SITUATIES EN OPDRACHTEN VISUALISEREN

Het visualiseren van situaties en opdrachten kan goed bijdragen aan het ondersteunen van de communicatie. Bijvoorbeeld het gebruik van een dagrooster, afbeeldingen en pictogrammen.

3 | COMMUNICATIE STIMULEREN EN UITLOKKEN

Het spontane gebruik van communicatie is voor kinderen met autisme moeilijk. Daarom is het goed om de het kind te prikkelen wat betreft communicatie. Denk aan overgangen tussen lessen of van de ene naar de andere opdracht.

4 | ECHOLALIE

Kinderen met autisme herhalen erg vaak de woorden of zinnen van iemand anders. Dit kan een leerkracht gebruiken om de juiste spraak en intonatie uit te lokken.

5 | CONTROLEREN OF DE BOODSCHAP IS BEGREPEN

Het begrijpen van instructies of opmerkingen is vaak moeilijk voor kinderen met autisme. Zij gaan vaak op in de menigte doordat ze observeren wat andere kinderen doen en dat gedrag dan kopiëren. Het is dus erg belangrijk om te controleren of de boodschap begrepen is, zodat de leerkracht zeker weet dat de leerling het begrijpt. Hierbij is vragen of de boodschap begrepen is niet voldoende. De leerling kan hier namelijk een sociaal wenselijk antwoord op geven. De leerling even de opdracht laten herhalen of een voorbeeldsom laten maken is een goede manier van controleren.

6 | CONCREET EN DUIDELIJK SPREKEN

Er zijn 4 dingen waar een leerkracht rekening mee moet houden tijdens het overbrengen van informatie:

1. Langzaam spreken
2. Informatie doseren, niet te veel in één keer vertellen
3. Beknopte informatie
4. Voldoende tijd geven om te reageren

7 | DUIDELIJKE VRAGEN STELLEN/OPDRACHTEN GEVEN

Voor de verbetering van de communicatie is het goed om precies te bespreken wat de verwachtingen zijn van de leerling, waarbij dus de communicatie letterlijk gemaakt wordt. Zeker bij een instructie is dit belangrijk. Naast de klassikale instructie is het goed om de verwachtingen van de leerling met autisme (letterlijk) te herhalen.

8 | FIGUURLIJK TAALGEBRUIK EN LICHAAMSTAAL VERMIJDEN

Het is belangrijk dat een leerkracht de betekenis van figuurlijk taalgebruik aanleert, omdat een leerling er uiteindelijk toch mee zal worden geconfronteerd. Echter, is het belangrijk dat de leerkracht zelf het figuurlijk taalgebruik en de lichaamstaal zo veel mogelijk vermijdt, zeker bij ongewenst gedrag. Tenzij de leerkracht dit meteen uitlegt.

9 | BEKNOPTE UITLEG GEVEN

Ook voor de uitleg geldt, dat het duidelijk en gestructureerd moet zijn, zonder overbodige informatie.

10 | 'REGELS' VAN COMMUNICATIE AANLEREN

Alleen uitleg over deze regels is niet voldoende. Het is belangrijk om de regels in de praktijk toe te lichten. Ook hierbij geldt dat visueel maken goed helpt.

11 | BLIJF HET COMMUNICEREN ONDERSTEUNEN

Ook na het aanleren van communicatieve vaardigheden is het belangrijk om de communicatie te blijven ondersteunen. Ook al is het misschien aangeleerd, het zal moeilijk blijven voor deze leerling.

12 | SITUATIES VOOR BESPREKEN

Het is belangrijk om als leerkracht bedreigende of onverwachte situaties voor een kind te voorkomen. Dit kan gedaan worden door de kinderen voor te bereiden op zulke situaties.